

LITERACKA TANATOLOGIA DLA POCZĄTKUJĄCYCH

Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej, red. Katarzyna Slany, Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2018, ss. 352.

Z inicjatywy Katarzyny Slany (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) w serii „Literatura dla dzieci i młodzieży. Studia” Wydawnictwa Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich został opublikowany kolejny tom zbiorowy poświęcony twórczości dla młodych czytelników. Badaczka, znana z monografii poświęconej grozie w literaturze dziecięcej (Slany 2016), niejako w sposób naturalny „podążyła ku śmierci”, która w świadomości społecznej rodziców, pedagogów i nauczycieli pozostaje wciąż – podobnie jak groza i seksualność – tematem tabu (m.in. Sochańska & Czechowska 2012). Choć temat był już podejmowany przez rodzimych i obcych badaczy¹, jest to pierwsza tego rodzaju pozycja poświęcona w całości motywom tanatologicznym w literaturze dziecięcej. Slany, kreśląc cele publikacji, zaznacza, że

wychodzi [ona – K.R.] naprzeciw dorosłym, którzy nie potrafią rozmawiać z dziećmi o śmierci, nie znają specyficznego języka, za pomocą którego mogliby z nimi mówić na ten trudny temat, przede wszystkim jednak nie są świadomi istnienia klasycznych i najnowszych utworów tanatologicznych, przeznaczonych dla odbiorców w każdym wieku, które stanowią kamienie milowe w literackiej i czytelniczej edukacji dziecka (Slany 2018a: 9).

Zarysowany przez redaktorkę tomu odbiorca wykracza zatem poza wąski krąg specjalistów (literaturoznawców, pedagogów, metodyków, bibliologów), a zebrane w publikacji teksty, poza wartością naukową i wnikliwą analizą oraz interpretacją zjawisk, mają służyć pomocą w kontakcie z – już nie wirtualnym, ale realnym – dzieckiem. Co warto podkreślić, temu celowi

sprostali autorzy poszczególnych rozdziałów, których prace niosą nieocenioną wartość badawczą, równocześnie spełniając postulowaną przez Slany funkcję wsparcia w zakresie dziecięcych lektur tanatologicznych.

Na *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej* składa się – poza krótkim wprowadzeniem – dziewiętnaście artykułów o różnym charakterze (syntetycznym, przeglądowym, studia przypadków), dotyczących różnych kręgów kulturowych (m.in. Polska, Niemcy, kraje skandynawskie, Stany Zjednoczone) i różnych okresów twórczości dla młodych odbiorców (dominują oczywiście wiek XX i XXI). Niewątpliwą zasługą redaktorki jest klarowne i logiczne uszeregowanie tak różnych od siebie tekstów, oferujące przystępne wejście w świat śmierci w literaturze dziecięcej i młodzieżowej. Jasno wydzielone (również w spisie treści) zostały dwa początkowe teksty, poprzedzone krótkim wprowadzeniem. W pierwszym z nich (*Przemiany motywu śmierci dziecka w literaturze dla niedorośłych*) Anna Maria Czernow w sposób klarowny prezentuje przejście od dziewiętnastowiecznych utworów dydaktycznych pisanych ku przestrodze, w których śmierć jest karą za – z dzisiejszej perspektywy nawet niewielkie – przewiny do tekstów takich jak *Bracia Lwie Serce* Astrid Lindgren czy dylogia o Maciusiu Janusza Korczaka, podejmujących temat w sposób skierowany na indywidualne przeżywanie egzystencji dziecięcego bohatera. W rozważaniach nie zabrakło klasycznych tekstów, takich jak *Złota różdżka* Heinricha Hoffmanna czy *Pinokio* Carla Collodiego i, choć autorka kończy rozważania na wieku dwudziestym, to ogólny i wstępny charakter artykułu zdaje się świetnie spełniać swoje zadanie. Drugie wprowadzenie proponuje Katarzyna Slany (*Śmierć we współczesnej literaturze dla dzieci – łamanie tabu?*), której szkic metodologiczny jest niezwykle cennym wkładem w teorię

¹ Wyczerpujący przegląd publikacji zamieściła w swoim tekście Katarzyna Slany (Slany 2018b: 52–54).

badania nad twórczością dla niedorosłych. Autorka analizuje zjawisko tabuizowania śmierci, odwołując się do pedagogiki i psychologii, wskazując na silną potrzebę mówienia z dzieckiem o umieraniu. Slany prezentuje przy tym szeroki wachlarz tekstów, które mogą pomóc dorosłym w przeprowadzeniu tej niełatwej rozmowy. Liczne polskie i obce przykłady służą badaczce jako podstawa do wyprowadzenia klarownej klasyfikacji literackich zabiegów, które można dostrzec we współczesnej twórczości tanatologicznej dla młodych odbiorców, jak chociażby odejście od tabuizowania, personalizacja śmierci, rezygnacja z eufemizacji, przy równoczesnym użyciu języka symbolicznego czy zwrot ku „jednostkowości, indywidualności, intymności, naturalności umierania i śmierci” (Slany 2018b: 41).

Omówione powyżej początkowe rozdziały oferują szeroki wstęp do studiów szczegółowych zawartych w dalszych partiach książki, a niejako kontynuację podstawowych i kluczowych zjawisk stanowią artykuły Ryszarda Waksunda (*Dziecko wobec śmierci w świetle literatury autobiograficznej*) oraz Violetty Wróblewskiej (*Oblicza śmierci w polskiej bajce ludowej i w baśni literackiej*), bo choć dotyczą literatury dziecięcej imłodziżowej w niewielkim (w przypadku Waksunda w znikomym, u Wróblewskiej często wynikającym z dwuadresowości utworów) stopniu, to kreślą szerszy kontekst prezentowania wątków tanatologicznych i ich związków z figurą dziecka. Za wyjątkowo cenne należy uznać rozpoznanie toruńskiej badaczki, podkreślającej istotny komponent baśniowy wykorzystany we współczesnych tekstach dla niedorosłych traktujących o śmierci, takich jak XY Joanny Rudniańskiej (Wróblewska 2018: 85, Wójcik-Dudek 2016: 157–167).

Kolejne dwa rozdziały dotyczą wyobrażeń dzieciństwa naznaczonego śmiercią w tekstach XIX i XX wieku. Karolina Szyborska (*Dziecko w poradnikach konsolacyjnych [comfort books] a ewolucja ar-*

chetypu puer aeternus), rozpoczynając od tytułowych, powstałych w XIX wieku *comfort books* omawia archetypy konsolacyjne związane z figurą dziecka – *infans sacer*, dziecko heroiczne, dziecko biomorficzne, dziecko aromalne, *puer aeternus* – szeroko prezentując zmieniające się podejście do dziecięcej śmierci, zależne od dominujących w danym czasie czynników religijnych, filozoficznych, pedagogicznych i psychologicznych. Anna Maria Czernow („*Umrzyj i naródź się na nowo*”) poddaje analizie klasyczne utwory dla dzieci, jakimi są dylogia o Alicji Lewisa Carrolla, przygody Piotrusia Pana Jamesa M. Barriego oraz trylogia o Pippi Pończoszance Astrid Lindgren (przy tej okazji po raz kolejny odwołując się w swoich badaniach do Bachtinowskiej karnawalizacji [Czernow 2012]). Teksty te zostają przez autorkę zinterpretowane jako opowieści nie tyle o niechcianym dojrzewaniu ku dorosłości, co raczej dojrzewaniu rozumianym jako śmierć dzieciństwa.

Następne rozdziały – autorstwa Bernadety Niesporek-Szamburskiej (*Obrazowanie śmierci w literaturze dziecięcej*), Hanny Dymel-Trzebiatowskiej (*Niebo ma wiele imion. Śmierć w skandynawskich książkach obrazkowych*), Magdaleny Sikorskiej (*Czy każdy umiera w samotności? Motyw śmierci w książkach obrazkowych*) oraz Elżbiety Zarych (*Wyobrażenie śmierci i zmarłego jako szkieletu w książkach dla dzieci*) – można określić jako panoramę motywu śmierci we współczesnych tekstach dla młodych czytelników. Każda z autorek proponuje szeroką prezentację motywów tanatologicznych, i choć można wskazać mniej (Niesporek-Szamburska²) i bardziej trafione (Dymel-Trzebiatowska) realizacje tak postulowanych założeń, rozdziały czytane jako całość należy traktować jako cenne źródło nie tylko akademickiego namysłu nad umieraniem w literaturze dziecięcej, ale również prawdziwy skarbiec tekstów o śmierci, zwłaszcza tych nieopublikowanych na polskim rynku (Dymel-Trzebiatowska, Zarych)! Warto podkreślić, że mimo widocznej na pierwszy

² Zastanawiające są zwłaszcza takie elementy, jak użycie przez autorkę określenia „książeczka” w stosunku do książki obrazkowej *Gęś, śmierć i tulipan* Wolfa Erlbrucha (Niesporek-

Szamburska 2018: 130, 141 przyp. 104) czy przywołanie hasła „tulipan” na angielskiej Wikipedii jako źródła objaśniającego symbolikę kwiatu (Niesporek-Szamburska 2018: 131, przyp. 42).

rzut oka tożsamości pewnych analiz (wybrane utwory literackie przewijają się w co najmniej kilku rozdziałach) każda z badaczek proponuje inne spojrzenie, różnie rozkładając akcenty, a co za tym idzie następujące po sobie artykuły nie nużą czytelnika.

Panoramę tanatologicznych utworów dla dzieci uzupełniają zebrane w następnych rozdziałach studia przypadków, mówiące odpowiednio o fantastyce, Zagładzie Żydów oraz prozie realistycznej, dopełnione analizą utworów poetyckich. Na pierwszą grupę składają się cztery artykuły. W pierwszym z nich Aleksandra Korczak („Czy to takie smutne?” *Muminki i śmierć*) w duchu filozoficznym interpretuje metaforyczne ujmowanie śmierci przez Tove Jansson, skupiając się na tomach *Zima Muminków*, *Tatus Muminka i morze* oraz *Dolina Muminków w listopadzie*. W swoim studium („*Śmierć będzie ostatnim wrogiem, który zostanie zniszczony*”. *Dziecko-horkruks w cyklu o Harrym Potterze J.K. Rowling*) Anna Mik przedstawia złożoną relację łączącą tytułowego bohatera septologii z Lordem Voldemortem, zwracając uwagę na przełamanie w prozie Rowling antynomii dziecko-śmierć. Analiza Macieja Skowery (*O czym September rozmawia ze Śmiercią? Spotkanie dziecka z postmodernistyczną baśniową mors w utworze Catherinne M. Valente* O pewnej dziewczynce i jej podróży wokół Krainy Czarów na okęcie własnoręcznie wykonanym) prezentuje postmodernistyczną grę z baśniowym wyobrażeniem śmierci i liczne intertekstualne nawiązania do utworów dla dzieci i „dla dorosłych” występujące w tekście amerykańskiej autorki, wskazując na trwałe motywy upersonifikowanej Śmierci, noszącej jednak wiele nowych sensów i znaczeń. Katarzyna Slany (*Śmierć w fantastyce grozy dla dzieci Chrisa Priestleya*) rozbudowuje opublikowany wcześniej artykuł (Slany 2017), przybliżając polskiemu czytelnikowi nieprzetłumaczony zbiór opowiadań brytyjskiego autora. Wychodząc od postaci spersonifikowanej Śmierci i snuty przez nią makabrycznych opowieści, badaczka prowadzi swoje rozważania, skupiając się na elementach grozy obecnych w horrorach dla młodych odbiorców. Wskazane wyżej studia – choć dotyczą zarówno tekstów dobrze znanych polskim czytelnikom (Korczak, Mik), jak i mniej popularnych,

a co za tym idzie szczególnie interesujących (Skowera, Slany) – w sposób pogłębiony nasświetlają strategię mówienia o śmierci w utworach fantastycznych skierowanych zarówno do młodszych, jak i starszych odbiorców i stanowią ważny wkład w rozumienie zjawisk literatury bezprzymiotnikowej mówiącej o umieraniu.

Artykuły Skowery i Slany wprowadzają rozważania poświęcone personifikacji Śmierci, które – w kontekście Zagłady – rozwija Dorota Michułka (*Narracja śmierci w powieści Markusa Zusaka Złodziejka książek*). Wychodząc od studiów nad narracją w tekstach dla młodych odbiorców, wrocławska badaczka przygląda się zastosowanej przez Zusaka „strategii opowiadania stylizowanej na narrację śmierci, która wie i widzi wszystko” (Michułka 2018: 260). Wykorzystując narzędzia narratologii, Michułka szczegółowo analizuje powieść o Zagładzie, co prowadzi ją do wniosku o silnym potencjale oswojenia czytelnika ze śmiercią. Z tekstem Michułki świetnie współgra studium Małgorzaty Wójcik-Dudek (*Elementarz Zagłady w polskiej najnowszej literaturze dla dzieci*). Badaczka, znana z analiz współczesnej polskiej literatury dziecięcej o Zagładzie (Wójcik-Dudek 2016), prezentuje szereg strategii reprezentowania ludobójstwa w twórczości dla młodych czytelników. Zwraca uwagę na zindywidualizowanie umierania, pseudonimowanie śmierci (szczególnie w przypadku trudnych do uniknięcia faktów, jak śmierć Janusza Korczaka), oswojenie i metaforyzowanie jej poprzez zabawę, jednocześnie nie zapominając o brutalnej dosłowności, której nie można uniknąć w opowieści o Holokauście.

Kolejne dwa rozdziały poświęcone są współczesnej polskiej prozie realistycznej. Karolina Jędrych (*Obraz starości i śmierci w renesansowym świecie rodziny Borejzków*) w klarowny, a miejscami wręcz zabawny sposób opisuje tendencję Małgorzaty Musierowicz do unikania śmierci bohaterów „Jeźycjady”, którzy są niejako „skazani” na wieczne życie i – jak pisze Jędrych – „niegotowi na śmierć” (Jędrych 2018: 298). Co wyjątkowo interesujące, metaforę umierania dostrzega w przeprowadzce z Poznania na wieś, gdzie państwo Borejkwowie – niczym „człowiek poczciwy” Mikołaja Reja – doczekają (prawdopodobnie) końca swoich

dni. O przygotowywaniu się do śmierci głównego bohatera pisze w kolejnym rozdziale Katarzyna Wądolny-Tatar (*Tropy odejścia. Estetyka śmierci w Kolorowym szaliku Barbary Kosmowskiej*). Odwołując się do narzędzi teorii literatury, w tym opisywanej już przez nią synekdochy w twórczości dla niedorosłych (Wądolny-Tatar 2016), a także inwersji, gradacji, elipsy i paraleli badaczka przedstawia zabiegi służące oswojeniu czytelnika z umieraniem, bazujące na założeniu o eufemizacji i metaforyczności śmierci.

Tom poświęcony śmierci w literaturze dziecięcej i młodzieżowej zamyka artykuł Alicji Ungeheuer-Gołąb (*Dziecko i śmierć. O poezji dziecięcej jako miejscu wspólnego przeżywania smutku*). Jak zwykle badaczka prowadzi swoje rozważania blisko dziecka realnego i jego psychologii, wpływającej na odbiór utworów poetyckich, w których największe znaczenie dla zrozumienia śmierci ma metafora. Zastanawiające – w kontekście szerokiej prezentacji śmierci w polskiej twórczości dla niedorosłych – jest zdanie autorki, która wobec ogromu podejmowania tematu w książkach amerykańskich pisze, że „zasób polskiej literatury dla dzieci o tematyce śmierci jest [...] znikomy” (Ungeheuer-Gołąb 2018: 328). Konstatacja być może i słuszna, lecz niewspółmierna do szerokiego wachlarza utworów i zabiegów literackich opisanych przez autorów zawartych w recenzowanej publikacji studiów poświęconych w znaczącym stopniu rodzimej książce dla młodych. Szkoda, że w tomie zabrakło miejsca na inne rozdziały poświęcone choćby dramatowi dla niedorosłych odbiorców, gałęzi twórczości prężnie rozwijającej się w ostatnich latach.

Jak pisze Katarzyna Slany, przemijanie jest „jednym z kluczowych tematów egzystencjalnych obecnych w literaturze kierowanej do niedorosłych odbiorców” (9). Potwierdzeniem jej tezy są studia zebrane w tomie *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*, będącym świetnym kompendium wiedzy nie tylko o tanatologii w twórczości dla młodych czytelników, ale również o naszym stosunku do tematów tabu i tego, jak o nich opowiadać. Choć miejscami analizom brakuje ostatecznego szlif, zdecydowana większość szkiców jest równie pogłębiona, co wciągająca i interesująca.

Czyni to recenzowaną książkę pozycją obowiązkową, która powinna zagościć nie tylko w bibliotekach badaczy i profesjonalistów, ale też wszystkich zainteresowanych twórczością dla dzieci i młodzieży.

KRZYSZTOF RYBAK
Wydział „Artes Liberales”
Uniwersytet Warszawski

Bibliografia

- CZERNOW, A.M. (2012). *Świat na opak. Karnawalizacja w literaturze dla dzieci jako kategoria poznawcza*. W: A. Ungeheuer-Gołąb, M. Chrobak (red.), *Noosfera literacka. Problemy wychowania i terapii poprzez literaturę dla dzieci*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- MICHUŁKA, D. (2018). *Narracja śmierci w powieści Markusa Zusaka Złodziejka książek*. W: K. Slany (red.), *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- NIESPOREK-SZAMBURSKA, B. (2018). *Obrazowanie śmierci w literaturze dziecięcej*. W: K. Slany (red.), *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- SLANY, K. (2016). *Groza w literaturze dziecięcej. Od Grimmów do Gaimana*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- SLANY, K. (2017). *Wzbudzić w dziecku strach... Opowiadania grozy Chrisa Priestleya Tales of Terror from the Tunnel's Mouth*. W: B. Olszewska, O. Pajęczkowski (red.), „*Stare i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży – male formy narracyjne*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- SLANY, K. (2018a). *Wprowadzenie*. W: K. Slany (red.), *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- SLANY, K. (2018b). *Śmierć we współczesnej literaturze dla dzieci – łamanie tabu?* W: K. Slany (red.), *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

- SOCHAŃSKA, B., CZECHOWSKA, J. (red.). (2012). *Tabu w literaturze i sztuce dla dzieci*. Poznań: Media Rodzina.
- UNGEHEUER-GOŁĄB, A. (2018). *Dziecko i śmierć. O poezji dziecięcej jako miejscu wspólnego przeżywania smutku*. W: K. Slany (red.), *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- WĄDOLNY-TATAR, K. (2016). *Estetyka przeszłości w przekazach dla najmłodszych w świetle uwag o filogenezie kulturowej*. „Polonistyka. Innowacje”, nr 3.
- WRÓBLEWSKA, V. (2018). *Oblicza śmierci w polskiej bajce ludowej i w baśni literackiej*. W: K. Slany (red.), *Śmierć w literaturze dziecięcej i młodzieżowej*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- WÓJCIK-DUDEK, M. (2016). *W(y)czytać Zagładę. Praktyki postpamięci w polskiej literaturze XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.